

Володимир Подрига

«РАЙ – НАША УКРАЇНА!»: ШТРИХИ ДО ЛІТЕРАТУРНОГО ПОРТРЕТА АНДРІЯ СТОРОЖЕНКА

Чимало представників нашого народу в умовах колоніального гноблення Російською, Австро-Угорською імперіями залишалося вірними рідному краєві, Україні, відроджували історичну пам'ять народу, дбали про збереження хліборобського укладу життя як запоруки розвитку вікової свідомості та окремішності нації.

Андрій Стороженко – маловідомий український літератор, мемуарист, критик, історик, книголюб першої половини XIX століття, на формуванні творчості та зацікавленні національною старовиною якого позначилися походження, спосіб життя, ментальна сфера. Вихований із подвійною свідомістю етнічного українця й імперського громадянина, до кінця життя він не зміг подолати в собі комплексу малороса, залишаючись вірним монархові, а також наявному суспільно-становому ладові. На перший погляд може здатися, що підтримка самодержавного порядку (колонізатора) та любов до України (колонізованої), яку він не лише висловлював, а й підтверджував справами, зокрема дошукуючись у писемних та уснопоетичних джерелах правди про минуле свого народу, – речі несумісні, усе ж цілком реальні.

Виявляючи свою етнічну приналежність, Андрій Стороженко мріяв мешкати з родиною в батьківському краї, посеред сільської природи. Проте здійснив задумане лише наприкінці життя. Він добре розумів, що впродовж десятиліть займався не притаманною (не «сродною», за Г. Сковородою) своїм співвітчизникам діяльніс-

тю: відбував службу в тої держави, що поневолила рідну землю, перетворивши на колонію, а вільних людей – у безправних рабів, які, на його думку, перестали бути справжніми українцями, адже через гноблення не бажали працювати;

тому, цілком резонно резюмував, що для «дикого, безправного мужика» [6, с. 389] за таких умов «була б шкідлива безглузда воля. Та він не працював б і не заплатив ніколи податків» [6, с. 389]. Попри таке міркування, все ж визнавав потребу скасування панщини, й зізнався, що «декілька десятків років» виступав «проти закріплення селян за поміщиками в благодійній... батьківщині» [6, с. 407].

Звичайно, в умовах колоніальної залежності сільська людина перестає бути господарем, удається до супротиву, стаючи бунтарем. Саме у вільному, притаманному

українцям, способі життя посеред природного середовища літератор бачив запоруку розвитку добросердної людини-власника, для якої важливим є збереження душі, працьовитість, примноження добра, продовження роду. На заваді нормального життя та діяльності українців стала панщина. «Якби в Малоросії не було введено кріпосного стану наприкінці минулого (XVIII – В. П.) століття, а залишили б народ, яким він був за гетьманщини, вона б процвітала, як її прекрасна природа» [6, с. 389], – міркував літератор.

Того часу ситуація з вільними українцями була не кращою. Вони тяжко працювали у своїх господарствах або трудилися на державних посадах, перетворюючись у слухняних вико-

Андрій Стороженко – український письменник, громадський діяч

навців царської волі. Весь тягар чиновницької діяльності відчував на собі й Андрій Стороженко, зізнаючись, що «на службі... приречений на муку» [6, с. 26]. Більшість із таких же функціонерів змушені були терпіти експлуатацію, адже не могли приректи сім'ї на бідність. Не міг і наш земляк, а тому щиро зізнавався: «Залишити службу пора б уже, але в кожній чесній людині є багато таких благородних обов'язків, які змушують її служити й працювати до останнього подиху» [6, с. 26].

Живучи в Російській імперії, сприймаючи та частково творячи тогочасну політичну, соціально-економічну ситуацію, підтримуючи колоніальне становище нашого народу (жодного кріпака не відпустив на волю, як й інші поміщики, наприклад, І. Котляревський, Є. Гребінка тощо), Андрій Стороженко сприймав рідний край двоєю, бачачи Малоросією та Україною. На означення території, частини Російської імперії, до якої він має намір поїхати, про яку згадав, уживав назву Малоросія. Коли ж повідомляв про своє захоплення рідною землею, виявляв до неї любов, описував чарівну природу, то називав Україною. В цьому найменні втілювався не реальний поневолений край, територія, до якої їхатиме як гість, а родючий Едем, із яким назавжди зріднився, адже тут народився, відчув себе повноцінною особистістю, господарем, хотів провести останні роки життя [6, с. 32]. Україну він бачив земною благодаттю: «Рай – наша Україна! Стало тепло, пройшли дощики, і все зазеленіло; дерева вкрились білими пахучими квітами; повітря духмяне; ніч тиха, тепла; темно-синє небо під склепінням своїм все прихищає, лише солов'ї фантастичним свистом перекликаються...» [6, с. 314].

Вірші, байки, мемуари, листи, критичні праці засвідчують, що Андрій Стороженко – талановитий українець, наділений немалим розумом, чулим серцем, розсудливістю та спостережливістю. У його творах розкривається багатогранна постать щирого друга, сміливого воїна, надійного державного чиновника-монархіста, вірного коханого, хорошого сім'янина, справедливого батька, який дбає про щастя та добробут дітей, працелюбного господаря-рільника, доброчесного християнина, палкого українолюбця, талановитої особистості.

Свідомість Андрія Стороженка – всуціль хліборобська, адже, як сам зізнавався, «завжди любив сільське життя» [6, с. 314], працю на землі, від якої отримував колосальну насолоду, оскільки «господарські клопоти, верхова їзда, робота в саду не втомлювали» [6, с. 211].

Попри те, що через матеріальну скруту змушений був служити кадровим офіцером, обіймати різні керівні посади, все ж виявив не-

абияку зацікавленість сільським життям, а в листах неодноразово наголошував на потребі переїхати жити до свого хутора, відпочити від важкої служби, яку він перетерплює заради добробуту рідних, адже працею на хуторі не зможе забезпечити благополучне життя нащадкам. Для нього, як і для всякого українця, надзвичайно важливими були власна домівка, родина, приватні володіння.

Підкреслюючи своє походження («Я типовий малоросіянин, люблю всім серцем батьківщину» [6, с. 289]), акцентує на відданості сільському і природному, а також тому первню, з яким навечно зріднені всі українці, – землі. Та й псевдонім «Царинний», яким підписує низку публікацій [6, с. 62], безпосередньо пов'язаний із рільництвом. Слово «царина» означає огорожений (приватний) та придатний для обробітку, отримання врожаю, часто неторканий, ґрунт. Царинний же – той, хто його обробляє. Андрій Стороженко став одним із перших, хто глибоко досліджував минуле України, збирав писемні джерела, писав історичні праці і в такий спосіб своєрідно охороняв від забуття інформацію про походження нації, її історичну пам'ять.

Література про Андрія Стороженка – невелика. У довідниках «Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители», «Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII в.», «Русский биографический словарь», «Русская родословная книга» тощо вирізняються основні моменти його життя. Не набагато більше йому приділено уваги й у вступній статті О. Бодяньського до видання пам'ятки «Реєстр всего войска Запорожского...», праці І. Франка «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.». Цінними для розуміння постаті письменника є спогади про нього М. Ушакова, згадки П. Куліша, Т. Шевченка та ін. Про його літературну творчість, із широким описом праці, зацікавленість, естетичних смаків, товариських взаємин, оповів онук М. Стороженко в ґрунтовному нарисі, що, звичайно ж, хоч і проливає світло на непересічну постать митця, усе ж не розкриває питання джерел та художньої своєрідності спадщини, місця та ролі в українському письменстві тощо.

Іван Франко, працюючи над монументальним дослідженням історії національної літератури, звернув увагу на Андрія Стороженка, зауваживши, що його «ім'я досі не стрічалось в історії нашого письменства», однак він «займав свого часу визначне місце в духовнім житті російської, а почасти також української суспільності» [11, с. 339]. Коротко оглянувши основні дати життя і перелічивши посади, які той займав, дослідник виділив україномовний сегмент

його творчості, зважаючи на який, обґрунтував виправданість уключення до когорти національних митців: «На місце в нашій письменстві він заслуговує як автор української оперетки «Запорізька Січ», написаної українською мовою віршами і прозою, з якої двох актів тільки один був надрукований у «Киевской старине» 1886 р. ...» [11, с. 339]. Іван Франко, обравши за ідентифікатор приналежності до письменства мову, звужив художню спадщину Андрія Стороженька до одного твору, дбаючи про включення його імені в історію української літератури. Проте настав час розкрити цю творчу постать цілісно, оглянувши й російськомовну спадщину.

Андрій Якович Стороженько народився 8 (21)¹ березня 1790² в с. Брагинці Лохвицького повіту Полтавської губернії. І хоч це сталося навесні, однак щороку відзначав іменини влітку – в день пам'яті святого Андрія Критського 4 (17) липня [6, с. 358]. Виховувався в родині сільського поміщика, нащадка Андрія Стороженька, який на початку XVII ст. був старшим полковником Запорозького війська й відзначився як сміливий козак, мудрий старшина. Саме на честь цього прародича названий Андрієм.

Початкову освіту здобув удома, згодом навчався в Другому кадетському корпусі Петербурга. З 1806 року перебував на службі в царській армії. Як кадровий офіцер брав участь у російсько-турецькій, французько-російській війнах. За відвагу нагороджений орденами Анни 2 ст., Володимира 4 ст., іменною шаблею тощо.

Звичайно, постійна муштра, воєнні випробування, життя серед армійців – усе це мало б притлумити ліричну українську душу Андрія Стороженька, що вже зазнала деформації, адже в умовах Російської імперії наш земляк виховувався як вірний цареві та імперії громадянин. А втім, потяг до творчості прокинувся. Розрадою молодого офіцера стало віршування. У творі «Акростих», присвяченому такому ж новобранцеві, як і сам, П. Ликову, звучить мотив становлення щирої чоловічої дружби без підступності, улесливості, брехні, а тому ліричний герой (автор) дорожить товариством.

У низці віршів поет утілив спостереження за одноманітними солдатськими буднями, опрацював мотив подолання воїнами нудьги («К трубке»), бадьорості та сміливості, що настають від уживання солдатами вина («Мы живем весь век в трудах»), висміяв нуворишів із командного складу, які заради власної надуманої слави готові лицемірити («Выскачка»), уславив хоробрість офіцера, нагородженого за доблесть («На получение ордена св. Георгия А.Д.З.»).

¹ Тут і далі датування за старим та новим стилем.

² Іноді помилово подаються 1788, 1791 роки.

Спостерігаючи за тогочасним суспільством, Андрій Стороженько помічав, що співвітчизники не поважають порядність, старанність, розум, а натомість підтримують брехню, пристосуванство, безглуздя. Тому у творі «Размышление» акцентував на виродженні особистості, перевазі багатих нездар над сумлінними в справах бідними людьми, боягузтва над хоробрістю, недолугості над освіченістю: «Бедный долг свой исполняет, / Честен, храбр, учен – пустяк! / Крест богатый получает, / Будь он трус или дурак. / Нет возможности добиться / Нам заслугами наград, / Также трудно отличиться, / Как добратся в Цареград» [3, с. 653]. Підсумовуючи, він протиставляє принижений розум неправомірно звеличеній дурості, що активно поширюється в тогочасному суспільстві Російської імперії. У вірші «Мысль» порушує проблему обману як соціального зла.

У цей час написав і кілька інтимних віршів («К А.Д.», «Послание к Роксандре»), ліричний герой яких перебуває в стані душевного сум'яття, сумуючи та вірно чекаючи на зустріч із коханою.

1814 року Андрій Стороженько вийшов у відставку й деякий час мешкав в Україні. Після одруження з Ганною Дараган 1817 року, не маючи підтримки від батька, перебуває в Одесі, задовольняючись принагідними заробітками. Про мрії літератора створити родину, працювати на землі свідчить вірш «К Катерине Михайловне Дараган», у якому в ідилічній манері він прославляє рідний край, змальовує образ луку як символу сім'ї, що є центром одвічного неперервного ритму буття нашого народу. Метелики, струмок, жайворонки – втілення життя, в якому все перебуває в гармонії.

У створеному в цей час вірші «Идиллия» поет змодельовує образ сільської дійсності, в якій немає типового для міста гармидеру, а все підпорядковане розміреному природному (простому), радісному та щирому способу життя. Створивши образи поколінь нашого народу, що втілюють сучасне, минуле, майбутнє, об'єднаних у хліборобську родину (дорослого діяльного господаря-орача та його дружини, старого діда, дітей), засобів виробництва (плуга) як символу буття, опрацював мотив неперервності поколінь українців.

Збанкрутувавши, Андрій Стороженько повернувся на державно-військову службу, де зробив кар'єру від чиновника особливої канцелярії Міністерства поліції (1817) до ад'ютанта головнокомандувача діючої армії та намісника Царства Польського, генерал-поліцмейстера у Варшаві, генерал-гевальдигера діючої армії

(1833–1843), таємного радника і сенатора Варшавських департаментів Правлячого Сенату, головного директора державної Комісії внутрішніх і духовних справ Царства Польського (1843–1850).

Звичайно, комплекс нереалізованого хлібороба Андрій Стороженко намагався компенсувати в мріях, а тому часто говорив рідним, що бажає мешкати в рідному краї: «Хочу пожити трохи в Чевельчі» [6, с. 91]. Для цього заснував хутори Тинь (тепер у складі м. Гребінки Полтавської обл.), Щербаківку (зараз с. Тарасівка Гребінківського р-ну Полтавської обл.); придбав низку маєтків на Полтавщині – (у Богодухівці (нині село Чернобаївського р-ну Черкаської обл.), Новаках (сьогодні село Лубенського р-ну Полтавської обл.), Чевельчі (зараз Оржицького району Полтавської області); час від часу перебуває тут («Два місяці... я провів в благословенній землі наших предків» [6, с. 210]), вирішуючи нагальні справи.

Обіймаючи високі посади на державній службі у Варшаві, яка забирала багато часу й сил, Андрій Стороженко мріє про добробут родини, готує себе й дітей (Єлизавету, Володимира, Миколу, Одарку) до життя посеред сільської природи, привчає нащадків бути власниками (із сином Володимиром радиться, як вести господарство), закликає їх жити в селі тощо. Також прищеплює любов до України, схвалює зацікавлення минулим нашого народу, радіє з того, що дітей приваблюють історичні праці [6, с. 29, 37].

На думку Андрія Стороженка, читання виховує високоінтелектуальну людину, тому, звертаючись до сина Володимира, закликає його постійно духовно вдосконалюватися, розвивати пам'ять, мислення, уяву, формуватися як розвинена особистість: «Читай! Повторюю, міркуй, розмовляй про прочитане з товаришами, які також люблять читати, не соромся запитувати про те, чого не розумієш, і Бог благословить тебе бути людиною. Праця – це наше призначення!» [6, с. 32].

Читацькі інтереси самого Андрія Стороженка – різноманітні. Окрім праць з історії України, Польщі, Риму, Греції, Російської імперії, а також козацьких літописів, знайомився з різноманітними публікаціями журналів «Литературные прибавления к „Русскому инвалиду“», «Северная пчела», «Сын Отечества», творами своїх сучасників, передовсім байками І. Крилова, віршами О. Пушкіна, Т. Шевченка, романами В. Наріжного, оповіданнями, повістями М. Гоголя, Є. Гребінки, М. Карамзіна, І. Кульжинського, П. Куліша, А. Погорільського, О. Сомова. Із листів Андрія Стороженка до сина Володимира довідуємося, що він був добре обізнаний із доробком Д. Байрона, Вольтера,

Й. Гете, В. Гюго, А. Дюма, Ж. Лафонтена, І. Робертсона, Л. Стерна, Й.-Ф. Шиллера та ін. Особливо йому імпонувала творчість В. Скотта.

Серед письменників-сучасників захоплювався творами Є. Гребінки: «Я читаю написане [Є.] Гребінкою з задоволенням, він, на мою думку, пише краще за всіх, лише не потрібно збиватись іноді на [М.] Гоголя, а йти кожному своїм шляхом» [6, с. 54]. Дружба поєднувала земляків, а тому Є. Гребінка деякий час гостював у Чевельчі 1844 року [6, с. 147]. Ось як згадував про зустріч Андрій Стороженко: «У мене там був [Є.] Гребінка, ловив зі мною рибу, ми відпочивали на травниках, дивилися на досягаючі яблука, морелі та інші фрукти, читали й насолоджувалися кейфом у картинній галереї, обставленій м'якими меблями. Все це недовго, правда; але чи багато козакові потрібно?» [6, с. 147].

У розвідці «Мысли малороссіянина по прочтении повестей Рудого Панька, изданных им в книжке под заглавием «Вечера на хуторе близ Диканьки», и рецензии на оныя» Андрій Стороженко висловив погляди на творчість М. Гоголя; також критично оцінив схвальні думки провідних тогочасних рецензентів про творчість краянина; коротко проаналізував прозу В. Наріжного, А. Погорільського; розкритикував І. Кульжинського за етнографічну неточність, а Є. Гребінку – за невдалий переклад «Полтави» О. Пушкіна.

Аналізуючи твори М. Гоголя, вважав, що в них неточно відтворена українська реальність. Вимогливо поставився до дібраних митцем тих чи тих лексем, авторських жанрових визначень повістей тощо. Насамкінець порадив Рудому Панькові: «Ні, любий земляче, не слухай без роздумів похвал журнальних <...>; не гордись тим, що тебе похвалив прославлений поет (О. Пушкін – В. П.) в листі, написанім ним, можливо, не для друку; не довіряй авторському своєму самолюбству; а вислухавши правду від поважаючого тебе й люблячого твою батьківщину земляка, старого Царинного, пиши й надалі. Дай Боже, щоб писалось! Написавши ж щось народне, переглянь його уважно, порівняй з вдачею і звичаями тої країни, про яку говориш, перечитай те з розумним тамтешнім жителем; не лінься виправити, що потрібно, а вже потім віддавай до друку. З твоїм пером можна багато написати хорошого, оригінального, на славу свою й милої нашої батьківщини» [7, с. 66].

У червні 1850 року Андрій Стороженко виїшов у відставку й відтоді проживав переважно в Чевельчі, опікуючись господарськими справами. З його приїздом у цей населений пункт пожвавішало життя Лубенського повіту. Місцеві поміщики хоч і схилили голови перед ученістю співвітчизника, вмінням вести діалог, усе ж по-

боювалися, а тому сторонилися. Як стверджує М. Ушаков, «сусіди та знайомі захоплювалися його бесідами, переповненими розумом, веселощами, щирим народним гумором; але вони стояли на нижчому рівні освіченості, поглядів; іншим не подобалися влучні судження про осіб, поруч яких вони жили й діяли» [10, с. 9]. Тому це непорозуміння стало причиною припинення стосунків. Принагідно зауважимо, що й у середовищі української інтелігенції першої половини XIX століття ставлення до літератора було різним. Наприклад, П. Куліш уважав його підлесником до начальства, а О. Бодяньський, Т. Шевченко – щирим українцем...

Проте гостей у маєтку не бракувало. Господар реконструював його, добудував картинну галерею, насадив сад, створив штучне озеро. Цей фільварок був розгромлений місцевими повстанцями під час подій 1905–1907 років, а після 1917 року остаточно знищений. Сьогодні про начебто небачені багатства поміщика нагадують лише перекази та легенди, що їх час від часу оповідають місцеві жителі, а також будиночок магазину (колишньої електростанції) на так званій Сторожівці (назва кутка села походить від прізвища пана), складеного з цегли оселі можновладця.

Намагаючись бути вірним Російській імперії та люблячи Україну, отримав за заслуги нагороди, посади, згромадив достатні для безбідного життя статки, оточив себе не лише розкішшю, а й рідкісними писемними джерелами, передовсім історичними рукописними документами, раритетними книгами; міркував над насушними питаннями походження свого народу, проте так і не порозумівся зі співвітчизниками. Бажаючи прислужитися громаді, після переїзду на Полтавщину намагався бути корисним, усе ж, як стверджує М. Ушаков, «за короткий час утворилась досить масштабна недоброзичливість до А[ндрія] Я[ковича], що стала на заваді висуненню його на такі дворянські посади, обіймаючи які, він міг принести чимало користі для краю» [10, с. 9].

Його діяльність була такою, якою могла бути лише в царського чиновника чи поміщика. Він часто полегшував страждання земляків (коли був неврожай, посилав із Варшави кошти для закупівлі збіжжя, під час епідемії холери заснував тимчасовий сільський лазарет, у якому не лише лікували, а й годували хворих), проте не зробив більше, ніж міг, у царині української культури.

Ставлення селян, що перебували в колоніальному ярмі, до вельможі було неоднозначним, як і до будь-якого поміщика, а після інциденту з крадіжкою векселів та коштів стало ще напруженішим. Хоч Андрій Стороженко дбав

про громаду, зміцнення віри, власним коштом побудував дзвіницю для сільської Миколаївської церкви (споруда не збереглася), усе ж не здобув остаточної прихильності місцевого населення.

Через неприязнь землевласників та селян змушений був зимувати в Одесі (1856–1857), мешкати в Києві (1857–1858), де й помер 4 (17) липня 1858 року. Похований поблизу сільської церкви в селі Чевельчі Оржицької волості Лубенського повіту Полтавської губернії. У народному переказі помилково стверджується, що труну з покійником кріпаки тридцять днів несли на руках до Чевельчі аж із самої Польщі [1, с. 10]; цей факт свідчить про повагу земляків до працюючого, щирого діда.

Місце, де розташовувалася могила Андрія Стороженка, за радянського часу стало парком. Сьогодні поховання доглянуте. Повернуто й скромний, як для такої вельможної особи, надгробний пам'ятник, котрий, на превеликий жаль, зберігся не в первісному вигляді (відсутня верхня частина, очевидно, хрест), на якому можна ще прочитати ім'я та роки життя небіжчика.

Андрій Стороженко писав переважно російською мовою вірші, байки, рецензії, мемуари, історичні статті, частину з яких публікували журнали «Киевская старина», «Русский архив», «Русский инвалид», «Сын Отечества», «Чтения в Обществе истории и древностей Российских при Московском университете».

На початку 1830-х років у нього пробудився потяг до старовини, тому ненастанно займався пошуком рукописів, книг, пов'язаних з особливостями розвитку української та польської історії XVI–XVIII сторіч. За довголітню пошукову діяльність обраний членом Російського історичного товариства, Королівського товариства північних антикварів Копенгагена.

Спілкувався із провідними вітчизняними й зарубіжними діячами культури, літератури, науки. Особисто знайомий та листувався з українським ученим-філологом, істориком, фольклористом, літератором О. Бодяньським, письменниками Т. Шевченком, П. Кулішем, етнографом, лексикографом, літератором І. Срезневським, галицьким істориком Д. Зубрицьким, археологом, істориком, етнографом О. Терещенком, російськими письменниками Ф. Булгариним, В. Владиславцевим, видавцем О. Воейковим, редактором, критиком, літературознавцем М. Гречем, чеськими діячами П. Шафариком, В. Ганкою, польським ученим В. Мацієвським, хорватським ученим А. Гаєм. Усе це свідчить, що можновладець шукав віддушши від сірих буднів бюрократичного укладу буття.

На цей час припадає праця над п'есою «Запорозька Січ» та монументальною працею «Ис-

тория Полуденной России», що не були опубліковані. Проте критична розвідка «Мысли малороссиянина по прочтении повестей Рудого Панька, изданных им в книжке под заглавием «Вечера на хуторе близ Диканьки», и рецензии на оныя» (1832), навчальний посібник «Правила для образования кавалериста» (1837) побачили світ окремими книгами. Після смерті п'єса, вірші, байки, уривки спогадів опубліковані в часопису «Киевская старина» за сприяння внука М. Стороженка.

Маючи намір краще пізнати минуле свого народу, познайомився з багатьма старими запорожцями, слухав їхні спогади про службу, воїнську вправність, легенди та перекази про Запорозжя.

Насідком зацікавлення історією доби Козаччини стала незакінчена п'єса «Запорозька Січ», створена між 1839–1846 роками [9, с. 641] українською мовою. У ній розгортається авантюрний сюжет, широко відомий в національному та західноєвропейському письменстві: юнка (Галя), покохавши козака (Безрідного), одягнувши чоловічі шати, втікає до Запорозжя, аби не вінчатися з нелюбом (Прихідком), за якого насильно просватана батьками. Така фабула з переодяганням, утечею та життям дівчини серед січовиків була не новою та надзвичайно популярною й поширювалася в різних варіантах. Подібний перебіг подій у своїх творах використовували чимало українських прозаїків до та після Андрія Стороженка; наприклад, В. Наріжний у романі «Бурсак» (1824), О. Стороженко в повісті «Марко Проклятий» (1870).

Звичайно, мотив насильного одруження дівчини з нелюбом також був одним із центральних в українському письменстві ХІХ століття. На суголосність цієї теми в аналізованому творі та раніше написаних п'єсах І. Котляревського «Наталка Полтавка», Г. Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці» акцентував М. Стороженко в праці «Очерк литературной деятельности А. Я. Стороженко», зауваживши, що «Запорозька Січ» є «беззаперечним наслідуванням» [9, с. 641]. І, звичайно ж, додав, що «ця подібність не применшує значущості твору Андрія Яковича: інтрига в ньому створена досить вправно; у уста дійових осіб вкладено прекрасні народні пісні, та й написані автором, під впливом наслідування народних, суголосні останнім; дійові особи зображені живо, природно, хоча Галя впадає іноді в тон чутливої панни, а жених і свати дещо пародійовані у своїй простоті, як у [І.] Котляревського» [9, с. 641]. Автор, розцінюючи свій твір як наслідувальний, так його й не завершив.

Віршовий доробок Андрія Стороженка налічує 24 твори, написані впродовж 1807–1834

років і відомі сьогодні. Усі вони, крім кількох, надруковані в журналі «Киевская старина» за 1886 рік і підтверджують не стільки талант поета, як освіченість, уміння міркувати над перипетіями життя й естетизувати його; а за допомогою прийомів віршування, засобами мови висловлювати власні думки, передавати почуття. Недарма М. Стороженко справедливо резюмує: «У віршах Андрія Яковича настільки виразно відобразився його душевний настрій і світогляд в різні моменти життя, а також життя сучасного йому суспільства, що вони (вірші – В. П.) можуть бути матеріалом для його біографії та ілюстрацією поглядів і умов побуту тих громадських сфер, в яких йому доводилося бути» [9, с. 670]. Та й сам поет, очевидно, знав про недосконалість творів, тому не друкував, побоюючись, що редактори виправлять недоліки. Так, наприклад, сталося з панегіриком «Графу Паскевичу Эраванскому на взятие Варшавы», написаним 1831 року. Ось що пригадував Андрій Стороженко: «І тоді уже давно я не писав віршів; ці з'явилися у мене від надлишку почуттів, посеред численного товариства; але редакція так їх змінила, що ми майже не впізнали в друковані моїх віршів, хоча під ними був мій підпис. З того часу я зарікся друкувати не лише поетичні вправи, але й усякі мої думки, залишаючи в списках багато чого, що, можливо, буде колись досить цікавим» [5, с. 1739].

Особливістю аналізованих віршів є те, що на одних позначився вплив класицистично-одописної книжної літератури попередників; на інших – сентиментально-романтичної літературної традиції того часу, передовсім творчості В. Жуковського, О. Пушкіна, М. Лермонтова. Більшість із них, як уже мали змогу переконатися, створені під враженнями від певних подій у житті митця, його близьких, країни, мають автобіографічний характер. Хоч, на переконання М. Стороженка, «скептично ставлячись і до сентименталізму, і до романтизму, Андрій Якович придержувався думки, що поетична література повинна бути близькою до дійсності, <...> був прихильником літературного реалізму» [9, с. 670], усе ж у його віршах простежуються естетичні норми того часу, а передовсім риси сентименталізму та романтизму.

Однією з характерних рис творів громадянського й філософського спрямування є розмірковування над важливим питанням часу, наприклад, солдатською службою, доблестю воїнів, а тому в них помітна іронічна, дидактична тональність, громадянсько-патріотичний пафос. Часто автор викриває брехливість, богузтво, підносить почуття товариськості, сміливість.

Цікавим є твір «Равенство, братство, свобода», у якому літератор опрацював питання

потреб народу, його прав. Рівності, братству, свободі як абстрактним категоріям, що, на його думку, є лише високими словами, протиставив закон, порядок, справедливого правителя, який чинить суд, патріархальність, простоту, любов до батьківщини. Обмежуючи ними потреби простолюду, залишив відкритим питання про омріяну ним вольність.

У вірші «Графу Паскевичу Эраванскому на взятие Варшавы», написаному 1831 року, митець виявив себе як вірний громадянин імперії, висловивши свою радість, спричинену переможною загарбницькою війною російсько-царського війська в Польщі під орудою графа І. Паскевича.

Окрему групу становлять вірші інтимної тематики, наприклад, «Песня», «Коль прошла пора любить», «Осень 1822 г.», написані після смерті дружини, що сталася 1820 року. У них звучить мотив розлуки ліричного героя з другою, сподівання на зустріч, туги, кохання. Меланхолійна тональність – одна з рис поезії, у якій звучать мотиви скороминущого життя, передовсім юності, несправджених сподівань, безнадії, горя.

У пейзажно-філософському творі «Осень 1822 г.» Андрій Стороженко опрацював мотив плинності життя та створив образ осені з типовими для цієї пори року явищами природи – туману, бурі, а також пейзажів із сивими дубами, понурими гаями та полями, за допомогою яких йому вдалося передати мінорний настрій ліричного героя, що намагається знайти рівновагу від стрімкого та перемінного життя. Застосовуючи звукові образи, намагався відобразити два протилежні світи – природи й людини. Супокій природи, що готується до зими («Пернатых хор умолк, затиш» [3, с. 661]), контрастує з бурхливим ритмом людського життя, втіленого у віддзвонах («Лишь колокол вдали гудет» [3, с. 661]), які ліричний герой сприймає як спосіб злиття із природою: «Сей гул как будто-бы зовет, / Зовет к желанному покою. / Вступлю безтрепетной ногою / В неведому для всех страну, / Там вечным тихим сном засну...» [3, с. 661].

Останній відомий віршований твір Андрія Стороженка «Я люблю, как с гор высоких...» датований 1834 роком та вміщений у листі до сина Володимира. Це промовисте свідчення двоїстої душі його автора. З одного боку, літератор ідентифікував себе як українця, якому притаманна любов до родини, котра для нього понад усе; а з іншого, – показав себе вірним підданим монархові, людиною з типово імперською свідомістю, що ґрунтується на ідеологемах Москви як матері російських міст, перемог царя-самодержця Петра І, характерних об'єктах простору Пітера, Неви, Кавказу, Волги, Дону, важливих для

підтримання міфічного світу великої держави. Однак за допомогою прийому рефрену («...Но вы (діти – В. П.) милей, / Вас ничто не заменяет» [6, с. 21–22]) акцентував на перевазі найбільшої для нього, як представника нашого народу, цінності – династії, тому цей факт ще раз підтверджує, що Андрій Стороженко, попри зрощення з метрополією, все ж виявляв своє українське походження, хліборобський тип свідомості.

Упродовж 1817–1826 років Андрій Стороженко написав кілька байок, у яких порушив морально-етичні та соціальні проблеми, пов'язані з деградацією особистості в умовах тотального занепаду громадянського суспільства під тиском царсько-чиновницької системи, зосередивши увагу на самообмані, пошукові кращого життя («Дрозд и Перепелка»), протиставленні людини колективу, її зверхності, лихатості як ознаках безглуздя, що виявляється в неповазі до оточення («Павлин»), надмірному збагаченні, знеціненні душі особистості під впливом матеріальних винагород, чвар («Кречет и Копчик»), виконанні невластивих обов'язків чиновника, бюрократії, нечесності («Сурок»). Спираючись на народну мудрість («Гарно скрізь, де нас нема», «Гроші до добра не доводять»), письменник викривав недалеких співвітчизників, які в погоні за кращим життям, наживою здатні зрадити рідний край, земляків; створив образи недолугих начальників, котрі переймаються власним добробутом, не розуміють потреб ближнього, обіймають невластиві їм посади.

Отже, з одного боку, Андрій Стороженко – українець, залюблений у рідний край, історичне минуле народу, його легенди, перекази, пісні; а з іншого, – малорос, що став вірним виконавцем царської волі як офіцер, а згодом державний діяч. Українська стихія спричинила потяг цієї багатогранної особистості до самоосвіти, пошуку джерел народного духу, літературної творчості, спілкування з однодумцями. Саме він в умовах колоніальної залежності нашої держави спромігся долучитися до збереження історичної пам'яті рідного народу, спілкувався з чільними діячами культури, науки, освіти та всіляко підтримував селян. Його талант літератора, мемуариста, історика, критика, рецензента закорінений у ментальне і є виявом хліборобської свідомості нашого народу.

Література

1. [Бурлака В. Г.] Славетна Чевельча [короткий історичний нарис] / В. Г. Бурлака. – [К. – П.] : Арт-поліграфсервіс, 2007. – 98 с.
2. Стороженко А. Я. [Байки] / А. Я. Стороженко // Киевская старина. – 1886. – № 8. – С. 686–692.
3. Стороженко А. Я. [Вірші] / А. Я. Стороженко // Киевская старина. – 1886. – № 8. – С. 646–668.
4. Стороженко А. Я. Запорозьська Сич: Оперетка, составленная по народным малороссийским

песням в двух действиях / А. Я. Стороженко // Киевская старина. – 1886. – № 8. – С. 672–685.

5. Стороженко А. Я. Из записок А. Я. Стороженка : [спогоди про князя Паскевича] / А. Я. Стороженко // Русский архив. – 1873. – Т. 2. – № 9. – С. 1735–1754.

6. Стороженко А. Я. Листи до сина В. А. Стороженка / А. Я. Стороженко // Стороженки. Фамильный архив. – К. : Типография Г. Л. Фронцевича и К°, 1906. – Т. 2. – 716 с.

7. [Стороженко А. Я.]. Мысли малороссиянина, по прочтении повестей Рудого Панька, изданных им в книжке под заглавием «Вечера на хуторе близ Диканьки», и рецензии на оныя Андрія Царынного / Андрій Царынный. – СПб. : В типографии Н. Греча, 1832. – 72 с.

8. Стороженко А. Я. Я люблю, как с гор высоких... / А. Я. Стороженко // Стороженки. Фамильный архив. – К. : Типография Г. Л. Фронцевича и К°, 1906. – Т. 2. – С. 21–22.

9. [Стороженко М. В.]. Очерк литературной деятельности А. Я. Стороженко / Н. В. С-ко // Киевская старина. – 1886. – № 5. – С. 1–25 ; № 8. – С. 639–692 ; № 10. – С. 299–329 ; № 11. – С. 445–471.

10. Ушаков Н. Воспоминание об Андрее Яковлевиче Стороженке / Н. Ушаков // Стороженки. Фамильный архив. – К. : Типография Г. Л. Фронцевича и К, 1906. – Т. 2. – С. 1–9.

11. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–470.